

Recensies

De Naardense Bijbel. De volledige tekst van de Hebreeuwse Bijbel en het Nieuwe Testament. *Vertaald door Pieter Oussoren. Skandalon & Plantijn Vught, 3^e gewijzigde druk december 2004. 1656 blz. € 66*

De Naardense Bijbel is met recht een boek van formaat, 7,5 cm dik met een gewicht van 2.8 kilogram en schitterend uitgevoerd met ruime bladspiegel, goed leesbare ruime letter en 20 prachtige full-colour afbeeldingen, de zgn. gewelfschilderingen van de Grote of St. Vituskerk in Naarden. Deze afbeeldingen hebben ook de naam 'Naardense Bijbel' aan deze vertaling gegeven. De vertaling is gemaakt door Pieter Oussoren, predikant in Utrecht. Hij heeft de hele Bijbel vanuit het Hebreeuws en Grieks vertaald en heeft hier 32 jaar lang aan gewerkt. Wel had hij een team van mensen die hem hierbij hielpen, allemaal vertalers uit de theologische richting van de 'Amsterdamse school', een naam die onlosmakelijk verbonden is aan Frans Breukelman. Het is een denkrichting in de theologie die zich erg interesseert voor stijl en vorm van de Bijbel en minder of niet voor de Bijbel als geschiedenis. Zo wordt in de inleiding dan ook forse kritiek geleverd op de vertaling van Gen.1:1 in de Statenvertaling (omdat deze vertaling Gen.1 leest als een kosmogonie, zie beneden). Wat onderscheidt deze vertaling temidden van het palet van de huidige Nederlandse vertalingen? We kunnen de Statenvertaling en de Nieuwe Vertaling 1951 als meer letterlijke vertalingen karakteriseren en de Groot Nieuws Bijbel en het Boek als meer vrije. In hetzelfde jaar dat de NBV verschijnt als een moderne vrije vertaling die de Groot Nieuws Bijbel links inhaalt, verschijnt deze Naardense Bijbel die nog letterlijker is dan de Statenvertaling. Dat houdt het 'bijbelland' Nederland mooi in evenwicht. Letterlijk, concordant en tegenwoordige tijd zijn de sleutelwoorden om de Naardense Bijbel mee te kenmerken. Bij letterlijk moeten we bijvoorbeeld denken aan de volgende zaken: 'voortgaan' en niet voorbijtrekken of oversteken,

'Hellenen' en niet Grieken, 'zonen van Israël' en niet Israëlieten. De spelling van namen is zoveel mogelijk naar de klank: Koesjieten (i.p.v. Ethiopiërs), Tsidkiahoe (Zedekia) en Nevoechadnetsar (Nebukadnessar). Dezelfde Hebreeuwse of Griekse woorden zoveel mogelijk (geen 'ijzeren' concordantie) met een zelfde Nederlands woord weergeven. Het Hebreeuws kent zes verschillende woorden voor leeuw. Oussoren c.s. hebben zes Nederlandse woorden bij elkaar gesprokeld. En Mozes ligt nu in een biezen 'arkje' i.p.v. mandje. Verder wordt in de verhalende stof de werkwoordsvorm (Hebr. imperf. en Gr. aoristus) overwegend met een tegenwoordige tijd vertaald. Dus niet 'toen zei Jezus', maar 'dan zegt Jezus'. Er is ook veel aandacht voor de oorspronkelijke betekenis van woorden: 'opgangsgave' i.p.v. brandoffer en 'broodgift' i.p.v. spijffer. De Godsnaam wordt doorgaans weergeven met de 'ENE'. Verder zijn de alfabetische psalmen ook zo vertaald. Zo beginnen de eerste 8 verzen van Ps.119 met een A, de tweede 8 met een B etc. Het grote voorbeeld voor deze vertaling is de 'Verdeutschung' van de Schrift van Buber en Rozenzweig. Een zeer letterlijke vertaling is echter niet altijd een garantie voor betrouwbaarheid. Een voorbeeld hiervan is Gen.1:1 waar we lezen: 'Sinds het begin is God schepper,- van de hemelen en de aarde.' Deze uitleg waarbij dit vers niet als aparte scheppingsdaad wordt gezien (wordt zelfs bestempeld als een catastrofale interpretatie) is discutabel. Een voorbeeld van zomaar een tekstgedeelte zoals afgedrukt in deze Bijbel: Gen.49:5-7
*Simeon en Levi,- broeders zijn dat!,
Werktuigen van geweld hun houwelen!-
In hun beraad kome nooit mijn ziel,
Met hun vergadering
verenige zich nooit mijn eer!-
Want met hun toorn
hebben ze een man vermoord
en in hun welbehagen
hebben ze een stier verlamd!-
vervloekt hun toorn zo vol durf,*

*hun woede zo hardnekkig;
verdelen zal ik ze in Jakob,
verstrooien over Israël!*

Concluderend kunnen we zeggen dat de Naardense Bijbel vanwege haar heel andere karakter dan de bestaande vertalingen zeer zeker naast dezen een plaats verdient. Vlot lezen, ondanks de daarvoor bestemde leestekens, doet de vertaling niet. Maar voor wie graag heel dicht bij de grondtalen wil blijven en houdt van verrassende taalvondsten, kan hier zijn hart ophalen. Voor bijbelstudenten en taalliefhebbers een schitterend instrument.

drs. Gijs van den Brink

Wederkerigheid in het diaconaat? Diaconale begripvorming en relatievorming in het oecumenisch diaconaat.

*Lützen Miedema, Narratio Gorinchem 2005,
208 blz., € 19,50*

De inzet van deze studie is hoog: zonder wederkerigheid geen diaconaat! Lützen Miedema, protestants predikant in Amsterdam, promoveerde op 24 april aan de Universiteit van Amsterdam bij prof. dr. Theo Witvliet met dr. Herman Noordegraaf als co-promotor. Noordegraaf is de initiator van de oecumenische studiekering diaconaat, waaruit het nieuwe handboek diaconiewetenschap ontstond waaraan ook Miedema en ondergetekende bijdroegen. Het kader waarbinnen de auteur nadenkt over wederkerigheid is het internationale oecumenische diaconaat. Dit ontwikkelde zich kort na de Tweede Wereldoorlog binnen de Werelddraad van Kerken en daaraan gelieerde organisaties. Miedema laat zien hoe dit haar wortels heeft in de traditionele zending en de inwendige zending, de *Innere Mission*. Rijke kerken stonden arme bij, van Noord naar Zuid en later van West naar Oost. Maar oecumenisch diaconaat – en hetzelfde geldt voor haar evangelische evenbeeld – is geen eenrichtingsverkeer van mensen met geld naar mensen zonder geld. Oecumenisch diaconaat is in de eerste plaats communicatie en relatievorming en dus per definitie tweezijdig, wederkerig. Omdat het oecu-

menische diaconaat grenzen overschrijdt, is het ook een vorm van interculturele communicatie met alle ingewikkelde vragen die daar bij horen. Vragen over botsende confessies, cultuurverschillen, macht en machteloosheid, armoede en rijkdom en vrouwen die oplopen tegen dominerende mannen. Miedema verkennt de theologische bijdragen en de discussies op verschillende mondiale diaconale consultaties. Daaruit wordt duidelijk hoe de spanningen soms hoog opliepen. Toch was er ook overeenstemming.

Bijvoorbeeld over diaconaat als solidariteit met mensen in nood en wederkerigheid als norm voor diaconale relatievorming.

Maar hoe kan het ideaal van de wederkerigheid gestalte krijgen in een door asymmetrie gekenmerkte werkelijkheid? Hoe kan daar relatievorming tot stand komen? Deze vragen werkt Miedema uit in het tweede deel van zijn studie. Vragen die niet typisch christelijk zijn – ze spelen immers in alle (hulp-)relaties waarin verschillen in macht, rijkdom en kennis een grote rol spelen – maar die wel om een christelijk, bijbels onderbouwd antwoord vragen. Voor dit antwoord gaat Miedema te rade bij de rooms-katholieke nieuwtestamenticus J.N. Collins en de Duitse diaconiewetenschapper Klaus Müller. Collins heeft betoogd dat de historische achtergrond van de bijbelse diakonia-woorden niet zozeer ligt in de (nederige) slavendienst – de traditionele uitleg –, maar dat de diakonos een bemiddelaar was, een tussenpersoon die boodschappen overbracht. Het was een actieve mediator, zoals Paulus, die namens God het evangelie bemiddelde naar de mensen. Zo moet ook het afdragen van de collecte voor Jeruzalem gezien worden: de betrokken dienaar is daarvoor tijdelijk gemandateerd door de gemeente, hij is een afgezant. Zijn taak is vooral communicatief en geeft uitdrukking aan de geestelijke eenheid van de kerk. In deze eenheid is wederkerige hulp vanzelfsprekend. Deze dient de culturele diversiteit te respecteren en schaamte en afhankelijkheid bij de ontvanger te voorkomen, een les uit de joodse traditie. Van de Judaïcus Müller leert Miedema dat het begrip diakonia in het

hellenistische jodendom een technische term is geworden voor communicatie en hulpverlening, die slaat op het doen van barmhartigheid en gerechtigheid. Müller beperkt het begrip diaconaat dan ook niet zoals Collins tot de functionaris diaken. Bij beiden verwijst het diaconaat naar het koninkrijk Gods, maar het vestigt dat niet. Er blijft een spanning bestaan tussen ethiek en eschatologie. Vanuit de bijdragen van Collins en Müller ontwikkelt Miedema vervolgens zijn eigen definities van diaconaat en diaken. Hij benadrukt daarin dat diaconaat gedaan wordt in bondgenootschappelijke wederkerigheid tussen gever en ontvanger en benadrukt dat de diaken ook de opdracht heeft om te bemiddelen bij conflicten en tegenstellingen (mediation). Vooral dat laatste is een vernieuwende visie. Als de diaken (ook) geroepen is om mediator te zijn, zijn er handen vol werk in een wereld vol strijd, een samenleving vol tegenstellingen en kerken vol interne conflicten. Daarnaast heeft de diaken de taak om de gemeente voor te gaan in een missionair-diaconaal leerproces: hoe kunnen we barmhartigheid en gerechtigheid doen in deze wereld?

De ruimte ontbreekt hier om nog verder in te gaan op het laatste deel van het boek, waarin Miedema zoekt naar voorwaarden voor interculturele communicatie die recht doet aan de gewenste wederkerigheid. Wie er nieuwsgierig naar is, leze deze waardevolle studie die ook voor evangelicale kerken en organisaties veel huiswerk bevat.

*Bert Roor (Coördinator Diaconaat
Evangelische Alliantie)*

Vicissitudes of Reformed Theology in the Twentieth Century. *George Harinck en Dirk van Keulen (eds.), Studies in Reformed Theology Volume 9, Meinema Zoetermeer 2004, 314 blz., € 35,00*

Zeker de helft van de bijdragen aan deze bundel zijn teksten van lezingen die gehouden werden op een conferentie van het Archief- en Documentatiecentrum (van de Gereformeerde Kerken

Vrijgemaakt) op 9 november 2001, aan de Theologische Universiteit Kampen (Broederweg). Het thema van de conferentie luidde: 'De lotgevallen van de gereformeerde theologie in de twintigste eeuw'. Gezien de plaats en de organiserende instantie(s) lag het voor de hand in eerste instantie te kijken naar de gereformeerde theologie in Nederland, én naar de uitstraling die deze elders op de wereld - vooral ten gevolge van emigratie van gereformeerden uit ons land in voorgaande eeuwen en meer recent - heeft gekregen. Voor de hand ligt dan te denken aan Noord-Amerika en Zuid-Afrika. In de bijdragen die als lezing in Kampen gehouden werden is er - hoe kan het ook anders - vooral aandacht voor de doorwerking van het gedachtegoed van A. Kuyper. Een uitzondering vormt de bijdrage van A. van de Beek ('A Christianized Society according to Reformed Principles: Theological Developments in The Netherlands in the Twentieth Century'), die de ontwikkelingen in de Nederlandse Hervormde Kerk in kaart brengt.

Opmerkelijk is dat K. Schilder slechts bescheiden voorkomt in deze bundel, maar in de tijd dat hij zich theologisch profileerde had de gereformeerde theologie elders in de wereld al een eigen ontwikkeling doorgemaakt en stond ze op eigen benen. Bovendien heeft Schilder de Gereformeerde Kerken niet mee weten te krijgen, en miste hij een instituut als de Vrije Universiteit.

Deze bundel bevat echter niet alleen de bijdragen aan het Kamper congres. Toen bleek dat publicatie van die lezingen alleen geen haalbare kaart was, heeft het aan de VU gevestigde *International Reformed Theological Institute (IRTI)* zich bereid verklaard de lezingen - in het Engels - te publiceren in de eigen boekenreeks, aangevuld met bijdragen over de lotgevallen van de gereformeerde theologie in andere delen van de wereld. De bundel opent met een - heel interessante - bijdrage van Chr. Zanger over de Zwitserse gereformeerde theologie in de twintigste eeuw, en G. Plasger schrijft over de ontwikkeling van de gereformeerde theologie in Duitsland. In die bijdragen

komt A. Kuyper niet voor, maar uiteraard wel - en prominent - K. Barth. In het artikel van K.B. Gudor en F.R. van de Beek over de Transsylvaanse gereformeerde wereld komt Kuyper evenmin voor, en in het overzicht dat Y.-J. Kim over Korea geeft, slechts in de marge. In beide artikelen wèl weer Barth, die in Korea vooral als 'liberal' gezien werd, althans in de weergave van Kim (283v).

De bijdragen van J. Bolt en D.G. Hart over de weg van het gereformeerde protestantisme in de Verenigde Staten van Amerika bevatten voor mij vele eye-openers. Er heeft daar echt een heel eigen discussie plaatsgevonden, en het is een andere wereld. Zuid-Afrika is met maar liefst drie auteurs vertegenwoordigd: D.J. Smit, R.M. Britz en A. le Roux du Plooy. Misschien heeft men daar nog het meest op het 'moederland' gesteund. Inmiddels heeft men daar ook een proces van vervreemding doorgemaakt, met een - historisch gezien onvermijdelijk - mengsel van enerzijds afwijzing van vrijzinnige tendensen in de Gereformeerde Kerken in Nederland en anderzijds verbazing over de felle afwijzing van apartheid vanuit vooral diezelfde kringen. Men had de theologische rechtvaardiging van de apartheid immers opgebouwd met behulp van gereformeerde theologen en filosofen, en voelde zich nu in de steek gelaten. De stemmen vanuit Zuid-Afrika in deze bundel dateren van na de afschaffing van de apartheid, en ze weerspiegelen ook het verschil in verwerking van het verleden. Smit en Le Roux du Plooy hebben de apartheid indien al, dan geheel verschillend verwerkt. De laatste onderstreept nog maar weer eens, dat de Gereformeerde Kerk nooit officieel apartheid theologisch heeft gerechtvaardigd.

Al met al is de bundel niet 'aus einem Guß'. Dat nadeel heeft ook hier echter een voordeel. Uit dit palet komt helder naar voren hoe pluriform de gereformeerde wereld is, óók die zich in strikte zin oriënteert op de klassieke gereformeerde belijdenisgeschriften. Wil men ooit het bewijs voor ogen hebben dat theologie per definitie contextueel is, óók en misschien wel het meest waar men meent juist daarvan 'vrij' te zijn, dan behoeft men enkel

deze bundel te lezen.

Twee opmerkingen ten slotte. A.P.F. Sell heeft geschreven over de gereformeerde theologie in Engeland, in de vorm van een literatuuroverzicht met spaarzaam commentaar. Het is een prachtige materiaalverzameling, op basis waarvan het eigenlijke artikel geschreven had kunnen en moeten worden. Eén foutje dat me opviel noteer ik: W.H. Velema was niet hoogleraar dogmatiek in Apeldoorn, maar o.a. ambtelijke vakken (PT) en ethiek (112 nt 96).

dr. G.C. den Hertog (hoogleraar ethiek en apologetiek aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn)

De God die is; Waarom ik geen atheïst ben. *Willem J. Ouweneel, Medema Vaassen 2005, 309 blz., € 17,95*

Omdat ik zelf in een fase van geloofstwijfel terecht ben gekomen, en ik 'de zaak' van alle kanten probeer te bekijken was ik blij verrast om dit boek te mogen lezen en bespreken.

Het boek is een uitvoerige bewerking van Ouweneels op internet gepubliceerde e-book 'Theïstisch manifest' en is bedoeld als een verduidelijking van dat e-book. Om de titel van het boek nader toe te lichten zet Ouweneel in het inleidende hoofdstuk de verschillende ismen - theïsme, deïsme, pan(en)theïsme, quidisme (ietsisme), agnosticisme en atheïsme - naast elkaar en staat dan wat langer stil bij het volgens hem impopulaire atheïsme. Na het inleidende hoofdstuk wijdt Ouweneel vijf hoofdstukken aan (Gods)bewijzen (existentiële, logische en psychologische), gevolgd door twee hoofdstukken over wetenschap, waarheid en religie. Dan komt een hoofdstuk met een door Ouweneel zelf verzonnen gelijknis over een typisch gesprek tussen een atheïst en een theïst. In de hoofdstukken na de gelijknis komen aan bod: atheïsme en de moraal, het probleem van het lijden en evolutionisme. De laatste hoofdstukken gaan over de Bijbel; openbaring, de persoon en het werk van Jezus. De uitleiding vormt het slot van het boek en gaat onder

andere over waarom iemand zou gaan geloven. Verder zijn nog drie appendix toegevoegd. De eerste bevat bekende atheïstische vragen, de tweede bevat bekende atheïstische drogredenen en de laatste bevat de wonderbaarlijke genezing van Carly Alkema.

Helpt dit boek nu in het nadenken rond vragen over God en Godsbestaan? Daar ben ik wat gemengd over. In het tweede hoofdstuk 'Existentiële Godsbewijzen' stelt Ouweneel de vraag of het theïsme en het atheïsme levens kunnen veranderen. Zijn stelling dat het atheïsme dat niet kan en het theïsme wel zet hij kracht bij door een leuke anekdote. Mij ontgaat echter totaal waarom het ten positieve veranderen van een leven een bewijs zou moeten zijn voor het bestaan van God. Het is *consistent* met wat in de Bijbel staat, maar om nou te zeggen dat het een bewijs voor het bestaan van God is gaat mij te ver.

Mijns inziens een goed punt dat Ouweneel aanhaalt staat in hoofdstuk 7: 'Wetenschap en religie'. Daarin zegt Ouweneel dat ook wetenschap in beginsel is gebaseerd op geloof. Er bestaat geen wetenschap zonder te geloven dat bepaalde uitgangspunten waar zijn. We kunnen bijvoorbeeld niet bewijzen dat onze zintuigen betrouwbaar zijn (sterker nog, er zijn sterke aanwijzingen zo niet bewijzen dat ze niet betrouwbaar zijn - zoek bijvoorbeeld maar eens met een zoekmachine op internet op 'optical illusions' en laat u verrassen, maar dat vermeldt Ouweneel vreemd genoeg dan weer niet.) In hoofdstuk 8 gaat het onder andere over parapsychologie. Ouweneel zegt daar dat het voor hem niet ondenkbaar is dat via de hersenen (die als een soort radio-ontvanger werken) extra-mentale invloeden binnen het menselijk bewustzijn werkzaam zijn. Eerlijk gezegd lijkt mij dat zeer onwaarschijnlijk, maar het klinkt interessant genoeg om hier verder onderzoek naar te doen. Dit geldt ook voor de bewering dat er veel bewijzen zouden zijn dat het bewustzijn direct de fysische werkelijkheid kan beïnvloeden. Als dat zo is, dan is dat toch wereldnieuws!

Hoofdstuk 9 bevat de gelijkenis van de atheïst en theïst. Dit hoofdstuk is zeker niet z'n sterkste. Hierin wordt de atheïst

eens te meer zeer negatief neergezet. Verder vraagt hij zich af waarom zoveel mensen die 'die "geheimzinnige stem" hebben gehoord, of die een "verblindende lichtglans" hebben gezien...' zonder enige twijfel geloven dat die ervaringen van God afkomstig waren? Ouweneels antwoord is: 'God sprak tot hen, en dat zette alles in hun hele leven op hun kop.' Ik zou Ouweneel erop willen wijzen dat er een heleboel mensen zijn die zeggen UFO's gezien te hebben, en het overgrote merendeel van mensen die zeggen ontvoerd te zijn door buitenaardse wezens beschrijft die wezens min of meer gelijk. Gelooft Ouweneel dan ook in UFO's? Over het algemeen ben ik niet gearmeerd van de toon van het boek.

Atheïsten en hun geloofsopvattingen worden erg negatief neergezet; soms lijkt het zelfs arrogant. Op een paar hoofdstukken na leest het boek overigens goed weg; het is niet moeilijk geschreven. Het heeft me de ogen wat verder geopend voor de filosofische ideeën welke te maken hebben met realiteit, rationaliteit en de betrouwbaarheid van onze zintuigen. Ook ben ik enthousiast geraakt om verder onderzoek te doen naar de bewijzen voor parapsychologie en wonderbaarlijke genezingen.

Almar Hulsegge (betrokken bij de Ned. Geref. Kerk in Houten en werkzaam in de pensioenbranche)

Judas and the Choice of Matthias. A Study on Context and Concern of Acts 1:15-26. A.W. Zwiep, [WUNT 2, 187] Mohr Siebeck Tübingen, 2004, 270 blz., € 54,-

Het eerste wetenschappelijke boek van Arie Zwiep over de hemelvaart van de Messias bij Lucas (1997) verscheen in de gerenommeerde serie 'Supplements to Novum Testamentum'. Ook deze studie, opnieuw een onderwerp in de Lucaanse theologie, verschijnt in een gerenommeerde serie, namelijk 'Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament' (2. Reihe). Het geeft aan op welk niveau Zwiep onderzoek doet en publiceert. Hij is hiermee een van de weinigen uit de evangelische beweging in Nederland die

op dit niveau werkt. Hiermee wordt een meer behoudende benadering van tekst-onderzoek en exegese in Nederland internationaal op de kaart gezet. Hoe behoudend Zwiep is, kom ik nog op, maar nu eerst de inhoud in vogelvlucht. Het boek handelt, zoals al in de titel gezegd wordt, over Judas zoals hij beschreven wordt door Lucas in Handelingen 1. In het eerste hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van het Judasonderzoek tot nu toe. Er worden maar liefst zeven uiteenlopende en zelfs elkaar uitsluitende visies op Judas gegeven. Voor de een is Judas een belichaming van het kwaad, voor de ander van een verlichte geest en held (volgens een bepaalde gnostische groep) of een onschuldig slachtoffer. Ook wat betreft het gebruik van bronnen is er geen eenstemmigheid: geen, één, twee of drie bronnen? In het tweede hoofdstuk wordt de persoon van Judas onderzocht zoals hij elders in het NT voorkomt, in de voor-synoptische overlevering, bij de evangelisten en in de rest van het NT. De conclusie is dat het opmerkelijk stil is in de vroegste lagen van overlevering. Waar anderen hier al snel concluderen dat de meeste gegevens over Judas dus blijkbaar voortspruiten uit het creatieve vermogen van de evangelisten, vindt Zwiep dit beslist niet aannemelijk. Dit is zijn behouden insteek. Hij denkt dat een enorm schaamtegevoel in de vroege gemeente ertoe heeft geleid dat het gebeuren rondom Judas massaal verdrukt werd (Freud), maar dat op de lange termijn de herinnering het heeft gewonnen van de verdrukking. In hoofdstuk 3 wordt gezocht naar vorm-kritische (stijl en vorm) motieven in het Judas verhaal. In de joodse als ook de Griek-Romeinse geschiedschrijving vindt Zwiep de motieven van 'opvolging', 'dood als vergelding' en de 'dood van de vijand van God', vormen die volgens hem Lucas beïnvloeden in zijn beschrijving van de dood van Judas. Bij het laatste motief van de verrader komt ook het naar buiten komen van de ingewanden voor. In hfst. 4 wordt met een loep gezocht naar stukjes overlevering in de tekst die op een bron kunnen wijzen. Op basis van woord- en stijlanalyse kan volgens Zwiep er geen scheidslijn tus-

sen redactie en traditie getrokken worden. De verwoording van de toespraak van Petrus is door en door Lucaans. In hfst. 5 wordt historisch onderzoek verricht naar de gemeenschappelijk kern van de verschillende overleveringen. Heel interessant is hier dat Zwiep zeer uitvoerig (12 blz.) de fragmenten van een overlevering van Papias (2^e eeuw) herstelt en bespreekt die we vinden bij Apollinaris (4^e eeuw). Zwiep behandelt deze fragmenten als een authentieke en onafhankelijke overlevering. Ook in zijn historisch onderzoek hanteert Zwiep dus een behoudende benadering. Hij onderkent in de onderhavige tekst vijf traditionele elementen tegen drie redactionele uit de pen van Lucas (pg.124/25). In hoofdstuk 6 wordt vervolgens 46 pagina's lang elk detail uit het tekstgedeelte van 11 verzen vers voor vers uitgespit. Meer dan 4 pagina's per vers dus en hier komt dan ook letterlijk alles wat over een woord of vorm gezegd is wel aan de orde.

In zijn conclusie stelt Zwiep dat de drie verslagen (Matt., Lucas, Papias) zich alle drie baseren op mondelinge geruchten en dat geen heldere eenduidige historische reconstructie gemaakt kan worden van de feiten. Hij concludeert dat Lucas Judas' dood beschrijft als een goddelijke straf (min of meer traditionele conclusie) en zijn dood in het kader van zijn opvolging door Mattias plaatst om het getal van 12 apostelen weer vol te maken. Dit laatste gebeurt omdat Jezus heeft gezegd: jullie (de twaalf) zullen op tronen zitten om te oordelen over de twaalf stammen van Israël (Luc.22:30).

Toch heb ik ook wel een paar kritische punten. Hoewel het onderzoek in de grote lijn een behoudende en voorzichtige methode hanteert, is Zwiep hierin niet altijd consistent. Zo stelt hij de ene keer dat de voorwaarden waaraan de twaalfde apostel moet voldoen (Hnd.1:21-22) niet van Petrus komen, maar door Lucas zijn ingevoerd (pg.155-156), terwijl hij elders (pg.178) de historiciteit van de verkiezing van Mattias open laat. En ook het gebed in Hnd.1:24-25 zou vanwege de Lucaanse verwoording en de nadruk die Lucas elders op gebed legt, door Lucas zijn ingevoegd (pg.99). Waarom is het niet aanne-

melijk dat Petrus en de anderen gebeden zouden hebben? We hebben hier elders voorbeelden van. Meer fundamentele methodische kritiek heb ik op de wijze waarop Zwiep de vormkritische motieven (hfs.3) hanteert. Het gaat bij hem minder over vorm en stijl (en al helemaal niet over een literaire relatie— pg.70), maar meer over genre (pg.68), over inhoudelijke concepten, die hij vervolgens vrij gemakkelijk ook herkent in Hand.1, waardoor bij Lucas de dood van Judas als een goddelijke straf wordt gezien. Dit gebeurt m.i. iets te gemakkelijk. Het zien van vijf zwarte kraaien bewijst nog niet dat alle kraaien zwart zijn (dit kan niet meer sinds Karl Popper het verschil tussen verificatie en falsificatie aantoonde). Op deze wijze worden door Zwiep de beschrijvingen van Matteüs en die van Lucas verder uit elkaar gedreven dan nodig is. Maar ondanks een enkele kritische noot is dit een studie van formaat, waar het wetenschappelijk onderzoek van de komende jaren niet omheen kan. Een ieder die zich wil verdiepen in Judas en dan ook graag zoveel mogelijk over hem wil weten, kan hier terecht. Van harte aanbevolen.

drs. Gijs van den Brink

De betekenis van de dood van Jezus, Tussen seculiere exegese en christelijke dogmatiek, Johan Vos, Meinema Zoetermeer, 152 blz., € 14,90

De auteur, oud-universitair docent NT aan de Vrije Universiteit, heeft in kort bestek een knap en overzichtelijk boek over het al of niet verzoenend karakter van Jezus' dood aan het kruis geschreven. Het bestaat uit twee delen. In het eerste deel beziet hij de betekenis van de dood van Jezus vanuit de spanning tussen seculiere exegese en christelijke dogmatiek. Hij neemt zelf zijn uitgangspunt in de seculiere exegese, die de bijbelse teksten bestudeert vanuit dezelfde veronderstellingen en met dezelfde historische en literaire middelen als elke andere tekst uit de oudheid (17, vgl. 59). Deze exegese wijst elke claim op 'openbaring' af. Vervolgens zet

hij in bij het begrip 'toorn Gods'. In het NT worden verschillende wegen om aan die toorn te ontkomen aangewend: de navolging van Jezus; geloof in de opstanding van Jezus; geloof in Jezus als de geïncarneerde hemelse Zoon van God; geloof in de heilsbetekenis van Jezus' dood. Vanuit godsdiensthistorisch perspectief zien we dat de toorn van de god een grote rol speelt in de antieke religies (28vv.). Hetzelfde geldt van Israëls religie, zoals we die in het OT vinden: dreiging met de toorn Gods is daar een 'standaardmiddel' (31). Alle religies, met inbegrip van die van Israël, kennen zoemiddelen. Meestal 'bestaat het zoemiddel in de dood van een mens die de collectieve schuld draagt, in veel gevallen plaatsvervangend voor anderen' (41). Er zijn in dit opzicht ook vele vroeg-christelijke varianten.

Na een bespreking van de relatie van christelijke exegese en hermeneutiek volgt een hoofdstuk over 'christelijke dogmatiek'. Hij bespreekt drie modellen: het traditionele model (A. van de Beek, C. van der Kooi), het compromismodel (Schillebeeckx, Kuitert; de laatste vrij uitvoerig, met nadruk op de ontwikkeling in zijn denken) en het radicaal-kritische model (Wiersinga, feministische theologieën). Aan het begin van dit hoofdstuk waarschuwt hij zijn lezers al dat er een diepe kloof bestaat tussen de seculiere exegese en de christelijke dogmatiek (76). In het tweede deel van zijn boek bespreekt Vos de plaatsvervangende zoendood in de brieven van Paulus en de canonieke evangeliën (97vv.). Met Paulus is hij gauw klaar (maar 2 bladzijden): deze gelooft duidelijk in de plaatsvervangende heils- en zoendood van Jezus. De nadruk ligt in dit deel dan ook op de vier nieuwtestamentische evangeliën. Hier komen we een m.i. merkwaardige manier van exegetiseren tegen. Eerder in het boek heeft hij kritiek uitgeoefend op colleganieuwtestamentici die in het hele NT niet meer dan accentverschillen vinden. Deze collega's gaan uit van de principiële eenheid van het NT. Een duidelijk voorbeeld daarvan is het boek over de verzoening in het NT van prof.dr. H.Baarlink, oud-hoogleraar NT in Kampen. In zijn slotconclusie

schrijft Baarlink dat 'overal de ingrediënten van het evangelie van de verlossing door verzoening dezelfde waren. Uitgangspunt en basis van alles is en blijft het plaatsbekledend sterven van Jezus' (62). Vanuit zijn uitgangspunt in de seculiere exegese is Vos het hier helemaal niet mee eens. Zonder het zelf zo sterk te zeggen vind hij dit soort exegese eigenlijk belachelijk. Maar in feite doet hij hetzelfde, maar dan in de omgekeerde richting. Hij is bereid toe te geven dat op verschillende plaatsen in de evangeliën de uitleg van een plaatsvervangende verzoening mogelijk is, maar wijst er dan telkens weer op dat ook een andere uitleg mogelijk is en telkens weer blijkt dat hij zelf de voorkeur aan die andere uitleg geeft. Wat hij aan het slot van zijn bespreking van het evangelie naar Johannes schrijft ('niet één tekst in het evangelie naar Johannes heeft ondubbelzinnig betrekking op een plaatsbekledende en verzoenende functie van de dood van Jezus', 132), geldt ook van de overige evangeliën. En hij eindigt met een vermaning aan het adres van de dogmatici. Als ze hun dogmatische inzichten op het NT willen baseren, dan moet dit wel tot pluriformiteit in de dogmatiek leiden!

dr. K. Runia (emeritus hoogleraar praktische theologie aan de TU Kampen)

Verborgten midden (2 delen), *Th.J.M. Naastepad, Kok Kampen, 2004, 405 + 332 blz., € 34,90 + 29,90*

Twee lijvige delen met commentaar van Thom Naastepad op de tekst van de twee boeken Samuël. In 1965 had hij al eens een boek hierover uitgegeven: *Het geheim van Rachel*, maar in 1977 begon hij aan een revisie van dit werk. Door zijn ziekte in 1984 kwam hij er niet meer toe om het compleet te maken, vandaar dat in deel 2 het gedeelte over 2 Sam. 22 en 23:8-24 ontbreekt, al heeft de bezorger van dit boek wel het oude werk uit 1965 over deze twee hoofdstukken toegevoegd als bijlage. Elke perikoop wordt eerst door Naastepad zelf vertaald in een concordante vertaling, gezet als ware het een

gedicht. Daarna volgt commentaar in doorlopende tekst, zonder vers aanduiding. Het is dan ook niet een vers-voor-versuitleg, maar eerder mijmeringen rond het thema van het hoofdstuk. De bijbeltekst staat cursief gedrukt in dat commentaar; het aantal pagina's zonder cursief geeft al aan dat de mijmeringen de overhand nemen boven het commentaar op de tekst zelf. De ene perikoop wordt dan ook preciezer uitgelegd dan de andere. Zo geeft 1 Sam. 11 (Saul bevrijdt Jabes) aanleiding tot het ophalen van Richt. 19-21, waarbij de verzoening tussen de stammen voorop staat, terwijl het commentaar bij 2 Sam. 13 (Amnon en Tamar) vrij nauwkeurig de tekst volgt en op bijna alle details van die tekst ingaat.

Wat opvalt, maar toch ook weer niet verwonderlijk is voor iemand van de Amsterdamse School, is dat het commentaar van bijna alle historische informatie gespeend is. Het gaat Naastepad om de tekst van de verhalen, om de onderlinge verbanden tussen die verhalen en om de theologische gevolgtrekkingen uit die verhalen. Hoe vaak er naar andere teksten verwezen wordt, waarin hetzelfde thema of dezelfde woorden klinken, is niet te tellen. Daarmee komen de Samuël-geschiedenissen direct in bijbelse context te staan en worden ze opgenomen in de theologie van het Oude Testament. Dit voorkomt enerzijds dat de kloof tussen toen (1000 v.Chr.) en nu nog wordt vergroot door allerlei historische feitjes en chronologische vragen, maar dat is anderzijds het zwakke van dit commentaar: hoe verschillend zijn de werelden van toen en nu! Er zijn nog meer sterke punten in dit commentaar, waarbij elk sterk punt ook zijn zwakte kent. Het mijmeren neemt vaak de vorm aan van prediking; commentaar en toepassing lopen door elkaar heen. Dat maakt dit commentaar goed geschikt voor predikanten en bijbelstudieleders die op zoek zijn naar toepassingen en theologische directheid. Aan de andere kant betekent dit wel, dat het onduidelijk is wat de tekst zelf aanreikt en wat de associaties van Naastepad zijn. Preken en interpreteren is toch iets anders dan exegese. Soms blijkt Naastepad een bijzonder nauwkeurig lezer van de tekst te zijn.

Vaak wordt gewezen op kleine verschillen tussen bewoordingen. Zo merkt hij op dat Jonadab in 2 Sam. 13 Tamar als een actieve vrouw schetst, door wiens toedoen Amnon weer beter zou kunnen worden, terwijl Amnon zelf haar louter als object ziet van zijn eigen daden. Zo kan het dat Amnon weliswaar Jonadabs woorden opvolgt tot op de letter nauwkeurig, maar zich toch totaal misgaat bij het meisje. Deze nauwkeurigheid wil ook nog wel eens doordragen, want in datzelfde hoofdstuk wordt de afwezigheid van een verwijzing naar Lev. 18:9 (het verbod om een halfzuster te trouwen) uitgelegd als doelbewust van de schrijver. Zo trekt hij conclusies uit dingen die er niet staan, terwijl daarvoor ook nog heel andere verklaringen te geven zouden zijn. Al met al zijn het delen die de moeite waard zijn om te raadplegen bij de studie van de boeken Samuël. Juist de andere benadering dan de historische commentaren geven een goede aanvulling daarop: narratief, theologisch en gelovig. Want exegese is weliswaar iets anders dan preken, maar exegese blijft toch maar het halve werk.

dr. Eveline van Staalduine-Sulman

Kijk op geloof. Christelijk geloof uitgelegd. Henri Veldhuis, Boekencentrum Zoetermeer 2005, 287 blz., € 16,50

Van theologie die niet meer in contact staat met de christelijke gemeente, is op den duur weinig goeds te verwachten. Theologie dient goed te luisteren naar en dienstbaar te zijn aan al die mannen en vrouwen, die ernaar zoeken om in de harde praktijk van het leven te geloven in de God en Vader van Jezus Christus. Van zulke theologie is *Kijk op geloof* een mooi voorbeeld. Henri Veldhuis staat zijn mannetje als theoloog. Maar vermoedelijk had hij dit begrijpelijke en toegankelijke boek nooit zo kunnen schrijven als hij geen dominee was. Het theologisch vakmanschap functioneert hier voluit in dienst van de gemeente. Juist daardoor bewijst het zijn relevantie. De lezer krijgt 52 hoofdstukken aangebo-

den – evenveel als weken in het jaar, en zondagen in de Heidelberger Catechismus (!). Ze gaan over God, over Jezus, over de Geest, maar ook over huwelijk en seksualiteit, over andere godsdiensten, over de naaste. Veldhuis schrijft over straf, over bekering en over vergeving, maar ook over Paulus, over gelijkenissen en over liturgie. Steeds in een bladzij of vijf, zes weet hij heel wat informatie te geven, terwijl hij tegelijk ingaat op vragen, ergernissen en verlegenheden van de lezer. Het zal menigeen verrassen, dat hij de bespreking van al deze onderwerpen aanbiedt als een ‘dogmatisch leerboek’. Dogmatiek is toch droge, abstracte systeembouw? Niet dus! Lees dit boek van Veldhuis en je merkt hoe mooi, hoe sprankelend, hoe behulpzaam dogmatiek kan zijn. De gekozen opzet draagt daar zeker aan bij. De 52 hoofdstukken wekken meer de indruk van een kralenketting dan van een hechte logische constructie. Het boek ademt een sfeer van beweeglijkheid en afwisseling, niet van strenge rechtlijnigheid. Dat betekent niet dat lijn en samenhang ontbreken. Integendeel: de auteur ontvouwt zijn gedachten bewonderenswaardig consistent. Steeds verwijst hij naar hetzelfde grondbeginsel, dat alle geloof en theologie gebaseerd is op het ja-woord van God (43). God zegt tegen ons: ‘Ja, het is goed dat jij er bent.’ (41) Dat ja-woord klinkt voor het eerst bij de schepping, maar het wordt steeds herhaald: het is de kern van het evangelie (41, vgl. 148, 171, 213). Daaraan kan de mens zijn grondvertrouwen ontlennen: ‘Op grond van zijn ja-woord ben je welkom in deze wereld, mag je geloven in jezelf, in andere mensen en zelfs in God.’ (22) Bevlogen maakt Veldhuis duidelijk hoe veel ervan afhangt dat op dit ja-woord van God niet wordt afgedongen. Als niet meer vaststaat dat God ons vertrouwen schenkt, ondanks al onze fouten en gebreken (21/22), wordt het grondvertrouwen aangetast. Dan sluipen angst en argwaan het hart binnen: ‘argwaan dat God ons het geluk toch niet oprecht gunt, dat Hij op zijn hoede is voor ons als mogelijke concurrenten, zodat wij op onze hoede moeten zijn voor God die ons klein wil houden.’ (62) Zo draait alles in de Bijbel om de tegenstelling tussen

'angst' en 'vertrouwen' (60). 'Hiermee zijn we bij het alles bepalende verschil tussen geloof en heidendom, in welke vorm dan ook. ... Geloof in God wordt heidens, als dat grondvertrouwen verloren gaat, zodat we gaan leven en geloven uit *angst*.' (43, vgl. 110)

Met deze inzet kiest Veldhuis voor aansluiting bij de wijd verbreide theologische stroming, die het geloven in God ziet samengaan met het ontwikkelen en versterken van de menselijke identiteit. Vgl. 192: 'Bekering kan heel ingrijpend zijn, maar je wordt daardoor niet minder, maar méér jezelf.' In dit verband is ook opmerkelijk, hoe vaak hij benadrukt dat de menselijke mondigheid en vrijheid door God niet bedreigd worden, maar juist tot bloei komen (51, 91v, 162, 176 enzovoorts). Religie staat voor hem niet haaks op humaniteit. Daaraan schrijf ik het toe, dat het christelijk geloof in dit boek verkwikkend vrijmoedig wordt gepresenteerd. Veldhuis heeft de over-bescheiden theologie, die er zich tegenover de geseculariseerde samenleving als het ware voor excuseert dat zij God nog ter sprake brengt, achter zich gelaten. Hij schrijft juist vanuit het gezonde christelijk zelfbewustzijn dat het evangelie de moeite waard is. Zo weigert hij om woorden als 'bekering' (hoofdstuk 36) en 'zending' (hoofdstuk 51) in te slikken. Sterk is dat! Er hangt wel een prijskaartje aan dit enthousiaste aanprijzen van het christelijk geloof als bron voor grondvertrouwen. Veldhuis is er namelijk zo op gespist om het identiteitsversterkende van het evangelie in het licht te stellen, dat hij van al te grote spanningen in de relatie God-mens niet wil weten. Over Gods brandende toorn horen we niet zoveel. Voor het besef, dat de schepping door de zonde in een levensgrote crisis terecht komt (de zondvloed!), is in dit denken naar mijn gevoel eigenlijk geen plaats. De gedachte dat God zo heilig is dat de mens niet voor zijn aangezicht kan bestaan, lijkt de auteur vreemd te zijn. Met zoveel woorden oefent hij kritiek op de uitwerking die Paulus in Romeinen 9 geeft van Gods volstreekte vrijheid (78). Met wat Rudolf Otto noemde het *mysterium tremendum et fascinans* heeft Veldhuis geen affiniteit. Om het

gechargeerd te zeggen: God krijgt bij hem iets van een *gentleman*. Hij is door en door goed en hoogstaand, maar tegelijk zo beschaafd dat hij zich bijna overdreven respectvol opstelt tegenover mensen. 'God zal niet dwingen; tot het laatste toe blijft hij onze vrijheid respecteren, omdat Hij uit is op een echte relatie.' (50) Veldhuis beschrijft God ook als iemand die voor problemen geplaagd wordt (25), voor wie dingen 'niet eenvoudig' (26) of zelfs 'moeilijk' zijn (27), die dankzij zijn 'integere karakter' goed met zijn alwetendheid omgaat in zijn relatie met ons (51, vgl. 69), die voorzichtig met dingen moet omgaan (60).

Zulk spreken over God vind ik pedant, zoals ik ook het voorstel pedant vind om 'moralistisch overkomende' voorschriften van Paulus te 'corrigeren' vanuit I Korintiërs 13 (171). Ik vind de schrijver ook onvoorzichtig, bijvoorbeeld wanneer hij het bijbelse spreken over de Satan rekent tot 'mythologische beeldtaal' (70), of de zonde puur ethisch opvat (151). Eigenlijk mis ik de *huiver* in dit boek. Het staat naar mijn gevoel zo ver af van het existentialistische afgrijzen van de afgronden in het bestaan. Vergis ik mij, of zou het demonische in de werkelijkheid ons meer mogen doen verbleken, en zouden we meer van ons stuk moeten worden gebracht door het nihilisme? Ik zou bij Veldhuis zo graag krachtiger de vreze des HEREN hebben horen doorklinken, in de zin van wat Petrus zegt in Lucas 5:8: 'Ga weg van mij, Heer, want ik ben een zondig mens!'

Toch haast ik mij te verklaren dat ik ook een duidelijke geestverwantschap met hem ervaar. Tijdens het lezen raakte ik niet alleen teleurgesteld. Steeds weer was er ook de aangename verrassing. Wat bijzonder, het pleidooi voor opwaardering van de apostel Paulus in hoofdstuk 32. Prachtig, zoals Veldhuis over de Heilige Geest schrijft in hoofdstuk 31. Ik ben onder de indruk van de helderheid en moed waarmee hij positie kiest als het gaat over de dialoog met andere godsdiensten (hoofdstuk 52). Het is mij ook niet ontgaan dat er harde noten gekraakt worden over de Verlichting (172). En dan al die trefzekere formuleringen, die zowel

te denken geven als het hart raken. Ik geef een paar voorbeelden, uit de laatste hoofdstukken van het boek. 'Hitler zal geoordeeld worden door een onschuldige Jood, getekend door een jodenster.' (265) 'Dúrvan leven is ook een kwestie van dúrvan geloven en verlangen, je hart durven openen in grootse verwachtingen, in de mooiste dromen of visioenen voor jezelf, anderen en heel de wereld; gróót durven denken, over het leven, de toekomst, en ook over God.' (261)

Wie zulke dingen schrijft is het waard gelezen te worden. Misschien zijn er bijbelkringen die zin krijgen een seizoen met Veldhuis op te trekken. Ik wil ze aansporen kritisch te lezen. Ik wil ze ook waarschuwen: naar mijn besef zegt de auteur af en toe echt te veel, en af en toe echt te weinig. En ik beloof ze, dat ze heel wat theologische en pastorale juweeltjes aangereikt krijgen.

dr. Ad van der Dussen

Balanceren in de kleine groep. Uitdagingen waarmee elke groep te maken krijgt.

Bill Donahue & Russ Robinson, Gideon Hoornaar 2005, 196 blz., € 14,75

Na de *Zeven valkuilen voor kleine groepen* (zie mijn recensie in *Soteria* 21.3, p. 55), komen dezelfde auteurs – gepokt en gemazeld als ze zijn in het werken met kleine groepen – met een tweede boek over dit thema. Het gaat over de geestelijke en groepsdynamische processen waarmee kringleiders te maken krijgen en hoe daarmee om te gaan. Wat de auteurs betreft gaat het dan steeds om het bewaren van de goede balans, en wel heel concreet tussen:

- waarheid en leven
- zorgzaamheid en discipelschap
- vriendschap en verantwoording
- vriendelijkheid en confrontatie
- mensen en missie
- openheid en intimiteit

Met dezelfde vaart en opnieuw gelardeerd met tal van voorbeelden uit de praktijk, worden vele tips en suggesties aangereikt. Legde *Gemeente in kringen* (nog van Bill alleen) de *geestelijke* basis voor

kringenwerk en *Zeven valkuilen de beleidsmatige*, dan zou je dit boek de *praktische* variant kunnen noemen, die de 'drieslag' compleet maakt. Waarbij ik overigens juist de kracht van deze boeken vind, dat de eerste twee óók heel praktisch zijn en het laatste je zeker ook bij de inhoudelijke les houdt. Opnieuw goed materiaal voor zowel aankomende als ervaren kringleiders!

Teun van der Leer

Wij ontvingen en komen mogelijk terug op:

Postille 57 (2005-2006), *div. auteurs, Boekencentrum Zoetermeer 2005, 285 blz., € 23,00*

Hier beneden is het niet. Christelijke toekomstverwachting, *dr. A. van de Beek, Meinema Zoetermeer, 128 blz., € 12,50*

Toeval of schepping?

Scheppingstheologie in de context van het moderne denken, *Bram van de Beek, Kok Kampen 2005, 259 blz., € 18,50*

Ruimhartig leven. Ontdek de blijdschap van het geven: je tijd, je talenten, je geld, *Ken Blanchard en S. Truett Cathy, Gideon Hoornaar, 128 blz., € 10,50*

Springs of Living Water. Bible Studies on Grace and Transformation, *div. auteurs, WCC Geneva, 72 blz., € 7,70*

Gaven voor de gemeente. Over het werk en de gaven van de Heilige Geest, *drs. R.J.A. Doornenbal en dr. P.A. Siebesma (red.), Boekencentrum Zoetermeer, 256 blz., € 17,50*

Aan de minste van Mijn broeders. Het werk van Tot Heil des Volks 1855-2005, *dr. O.W. Dubois en Krijn de Jong, Oogstpublicaties Amsterdam i.s.m. Barnabas Heerenveen, 352 blz., € 14,50*

Vrijwilligers mobiliseren, *Bill Hybels, Gideon Hoornaar, 144 blz., € 11,00*

Volg jij mij. Hoe je groeit in radicaal discipelschap, *Hans van der Lee, Ark Boeken Amsterdam, 366 blz., € 14,95*

Onder de indruk zijn van Jezus en van zijn liefde aan het kruis, *Brennan Manning, Navigator boeken Driebergen, 208 blz., € 14,95*

Van ver halen. Een verhaal achter de bijbelverhalen, *Piet van Midden, Meinema Zoetermeer, 224 blz., € 16,50*

De beproeving. Over de nieuwe bijbel-

vertaling, *Ad van Nieuwpoort, Rochus Zuurmond e.a. (red.), Kok Kampen, 176 blz., € 15,00*

Sta op, laat je dopen!, *Willem Ouweneel, Medema Vaassen, 134 blz., € 12,95*

Dagelijks leven met God. Een lees- en werkboek over christelijke spiritualiteit, *José van der Plas. Harmen Talstra en Johan Visser (red.), Boekencentrum Zoetermeer, 192 blz., € 14,90*

Het evangelie van Thomas, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Riemer Roukema, *Riemer Roukema, Meinema Zoetermeer, 96 blz., € 12,50*

Wie heeft God verzonnen? Hoe beantwoord ik moeilijke geloofsvragen van kinderen?, *Leo de Vos, Buijten & Schipperheijn Amsterdam, 160 blz., € 13,50*

(advertentie)

thriller

www.librion.nl

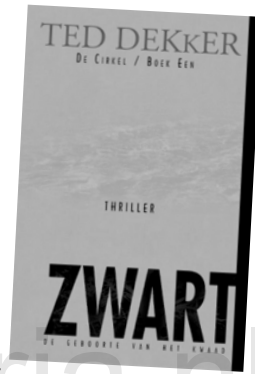
SPANNEND

TED DEKKER

ZWART

432 pag. • ISBN 90-5290-011-6 € 19,90

ZWART is het ongelooflijke verhaal van kwaad en verlossing, en een terreur waarmee de mensheid nog nooit eerder geconfronteerd is. Een fantastische **THRILLER** (het eerste deel van een trilogie) die zich afspeelt in twee parallele werelden, tussen droom en werkelijkheid. De ene wereld dreigt ten onder te gaan door een terroristische aanslag met een wereldwijd verspreid virus, in de andere werkelijkheid moet het kwaad nog geboren worden. Alleen de hoofdpersoon in beide werelden, Thomas Hunter, kan de dreiging stoppen, maar hij is vermoord. Al twee keer....

Op zoek naar God bij Harry Potter

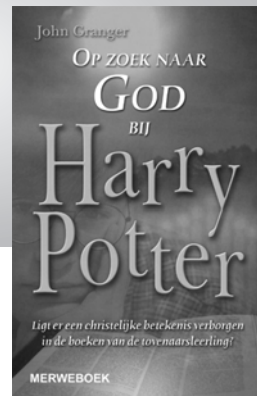
John Granger

Zijn de boeken van **Harry Potter** echt zo gevaarlijk en geneigd tot het occulte of zit er juist een christelijke boodschap verborgen als in *Narnia*? Lees en huiver niet langer! Elke serieuze opvoeder en boekhandelaar zou dit boek gelezen moeten hebben.

192 blz. • ISBN 9057870878 • € 14,50

www.merweboek.nl • T 0184-410224
Postbus 217 • 3360 AE Sliedrecht

(advertentie)

www.kinderenjeugdwerk.nl

NIEUW

Jan Dyer

100 Creatieve activiteiten voor kinderclubs

320 pag. • ISBN 9057870894

€ 19,50

In dit uitgebreide boek zijn honderd creatieve activiteiten beschreven (zoals ijsbrekers, knutsels, spelletjes), die geschikt zijn voor kinderen van alle leeftijden en uit verschillende culturele achtergronden. Een handig gebruiksaanwijzing voor het christelijk kinderwerk.

Eerder verschenen in deze serie Kinder- & Jeugdwerk:

Sue Price • **100 Eenvoudige knutselideeën rond de Bijbel**
ISBN 9057870460 • 224 pag. • € 12,50

Sue Relf • **100 Instant praatjes voor kinderen**
ISBN 9057870258 • 216 pag. • € 12,50

Lynda Neilands
50 Vijf-minuten verhalen voor kinderen
ISBN 9057870533 • 248 pag. • € 14,50

 MERWEBOEK
uitgeverij

www.merweboek.nl • T 0184-410224
Postbus 217 • 3360 AE Sliedrecht

